

המורשת כמלכה סכסוכים¹ איתמר אבן-זהר

תקציר

מטרת המאמר היא להדגיש את הסכסוכים הביניים-קבוצתיים שמלוכבים על-ידי המורשת. בהיותה נכס סמלי המייצר יוקרה המספקת יתרונות לבעליה, שימשה המורשת מאז ומעולם לגיוס אוכלוסיות לצורך השגת רווחים אסטרטגיים בסכסוך. אף על פי שהיא אינה המקור וגם לא הגורם לרוב הסכסוכים, כאשר הם מתעוררים, הצחת הרגשות באמצעות ריגושי המורשת סייעה תמיד להעלות את רמת המחויבות של בני הקבוצה המעורבת בסכסוך. השימוש במורשת לעידוד התנהגות עימותית גורם כמובן נזק לקבוצות המעורבות, אבל בעת ובעונה אחת הוא מונע ממנה לאבד לחלוטין את כוחה לייצר או לשמר לכידות חברתית-תרבותית.

1
מבוסס על הרצאה
בסימפוזיון
"גאופוליטיקה,
מורשת וסכסוכים",
אוניברסיטת ז'אן
מונה, סנט-אטיין
(צרפת), 11-12
בדצמבר 2017, ועל
הסקסט שהתפרסם
בעקבותיה (Even-
Zohar, 2017).
תורגם לעברית
ונערך בידי המחבר.

מבוא

מאמר זה דן בתוצאות המזיקות של פרקטיקות מורשת מסוימות ביחסי קבוצות לאורך ההיסטוריה האנושית. אני יודע שהמילים "תוצאות מזיקות" לא יהיו נעימות לאוזניהם של חסידי המורשת, אבל נראה לי שחובתנו כחוקרים היא לא להתעלם מהביטוי זה. יתר על כן, נראה לי הכרחי ליצור איזון מסוים בפרקטיקות עצמן של המורשת שלעיתים נוטות להפוך אותה לתחליף חילוני לדת. מצד אחר, ברמה המתודולוגית אני מבקש לטעון שרצוי שהניתוח המחקרי של המורשת יתבצע בהקשר רחב יותר ממה שנהוג לרוב כיום מפני שמה שמכונה בשם "מורשת" אינו אלא מרכיב אחד – גם אם ללא ספק עיקרי – באשכול הגורמים התורמים להשרדותן של קבוצות.

הצד האחר של המורשת

א. מורשת – רק עלידי סימון והטבעה

ההיבט המוזיק לא נעלם מהעין במחקרי המורשת, אך ייתכן שלא זכה לתשומת הלב הראויה לו, אם כי בשנים האחרונות, עם התרבות הפעולות האלימות בחלקי עולם שונים, בעיקר נגד פריטים של המורשת החומרית, גילויי החרדה לגבי הכחדת המורשת בתודעה הציבורית הפכו תכופים יותר. עם זאת, תשומת הלב הכללית והאקדמית התמקדה ומוסיפה להתמקד בעיקר במה שהמונח מתחבר אליו באופן מיידי ואינטואיטיבי, כלומר: משהו שאינו יכול להזיק, משהו מאחד, יוצר קשר. זה כמובן אינו מקרה: המונח "מורשת", בשפות רבות, נוצר במכוון כדי לעורר רגשות חיוביים כאלה. אין ספק שיש הצדקה מספקת לחקור את התפקיד הבונה שמילאה המורשת, בגלל יכולתה לאפשר פעולה קולקטיבית באמצעות יצירת סולידריות, אופק סמלי או תחושת שייכות, שייכות המאפשרת שיתוף פעולה וגיבוש בין אנשים החולקים את אותו המרחב. עם זאת, יש לזכור שמה שיכול להועיל לקבוצה אחת יכול גם לגרום נזק לקבוצה אחרת. בנוסף, הנזק יכול להשפיע על כל הקבוצות המעורבות במצבי מחלוקת שונים ולשמר את חילוקי הדעות האלה במקום לתרום לפתרונם. התרחשויות כאלה הן כה ברורות שאפילו מוסדות מורשת ממוסדים הכירו בהן בעל כורחם, אם כי מבחינתם ההשלכות השליליות של עבודת המורשת נראות בבירור כהפתעה לא נעימה, כמשהו בלתי-צפוי לחלוטין.

רוב החוקרים המעוניינים במורשת מקבלים כעת את העובדה שההעברה הבינ-דורית של הרפרטואר התרבותי אינה יכולה להיחשב כשלעצמה מורשת, אלא אם כן התכונות המועברות מוטבעות ומסומנות. הסימון של תכונות תרבות, בין חומריות ובין לא חומריות, כדי להפוך אותן לבעלות ערך למי שמחזיק בהן, הוא נוהג הידוע משחר ההיסטוריה. מבחינה היסטורית, ההרכב החומרי כלל רכיבים כמו מבנים מונומנטליים, זהב ואבני חן, פסלים ואנדרטאות, רהיטים, ציורים וטקסטים, מרכבות וסוסים, גנים תלויים ופלאות אחרות. ההרכב הבלתי חומרי, לעומת זאת, כלל רכיבים מושגיים כמו רוחה, שגשוג, גאווה, שוויון, דמוקרטיה, חוק וסדר וכדומה. כל האלמנטים האלה שימשו בבירור כדי לסמל כוח, זהות ויוקרה – ומוסיפים לשמש באופן כזה גם היום. קיומה של מורשת הפך להיות הכרחי כדי לתפוס לא רק עמדה מובילה במערכת העולמית, אלא למעשה לשמר את הכוח, יהיה טבעו אשר יהיה. עמים או קבוצות שקדמו לאחרים, שצברו והיוונו תכונות אלה, רכשו גם אופציות טובות יותר להמיר אותן לנכסים או לשמר אותן ככאלה למשך זמן רב. הם נהנו ונהנים ממעין פריווילגיה של קדימות, המקנה להם הכנסה סמלית. מצד אחר, החדשים, כמו קבוצות חדשות או מדינות ועמים חדשים, היו צריכים או לאמץ אותן

מקבוצות קודמות או להמציא אותן בעצמם. מובן שנסיבות חדשות עשויות לאפשר הוספת רכיבים חדשים לתזמון המורשת הממוסד ובכך להשיג אפשרויות טובות יותר לרכישת מניות סמליות.

ב. "היוקרה" כמוקד של כוח

הבנה כזו של המורשת ממקמת אותה מייד בדינמיקה של התחרות בין התרבויות על משאבים (חומריים ולא־חומריים), שבה מעורב המושג של התחרות על סטטוס מבוסס יוקרה. הפונקציה של היוקרה היא באופן קונקרטי מתן גישה טובה יותר למשאבים. ברור שהגישה למשאבים הייתה תמיד המשימה והדאגה העיקרית של כל יצור חי על פני אדמות. עבור עולם בעלי החיים הגישה למזון, לבית גידול ולבן/בת זוג היו מאז ומעולם המשאבים הבסיסיים ביותר הדרושים להישרדות, וכמובן ביתר שאת בעיתות מחסור. בדרך כלל מקובל, בעיקרו של דבר מאז המהפכה החקלאית (שהניבה יותר משאבים לאדם אך מצד אחר גם הרבה יותר בני אדם הטוענים לחלקם) הפכה התחרות לגורם מרכזי הן בחיי הפרט והן ביחסי הגומלין בין קבוצות.

באופן בלתי נמנע, התחרות על השליטה במשאבים מובילה להתנגשויות ברמות שונות, וקבוצות אנושיות אכן עסקו בעימותים כאלה מאז ומעולם. עם זאת, העיסוק בעימות ישיר אינו האופציה היחידה שהייתה נהוגה בתחרות זו, ולעיתים קרובות לא הייתה זו הדרך החשובה ביותר להשיג רווחים אסטרטגיים. לא עבר זמן רב עד שקבוצות אנושיות גילו שהאלימות הישירה יכולה להיות יקרה מבחינת אובדן המשאבים האנושיים והחומריים. יש כמובן מקרים של לוחמה מתמשכת בהיסטוריה, אך מערכות יחסים לוחמניות בסופו של דבר אינן מועילות במיוחד לקבוצות הלוחמניות אם הן נוקטות אלימות מתמשכת. לאורך רוב ההיסטוריה של האנושות, ההתנגשויות האלימות התרחשו רק לסירוגין. הקבוצות המעורבות בסכסוך ביקשו מעל לכול להשיג יתרון באמצעות יחסים יציבים, במטרה הסופית להבטיח לעצמן ביטחון ושגשוג. כתוצאה מכך הופיעו בהיסטוריה חלופות שונות לאלימות הישירה. האסטרטגיה הגלויה ביותר הייתה זו שאני מכנה האלימות העקיפה. שיטתה הייתה להזהיר את כל הקבוצות האחרות שלא יעיל או ישתלם להן לעסוק בתוקפנות. ההודעה לאחרים כמה אמצעי הרס יש לצד המודיע (סוסים, לוחמים, טנקים או מטוסים וטילים) הפכה לעיתים קרובות להרבה יותר משתלמת מאשר השימוש בפועל בכל המשאבים האלה. זהו העיקרון הפרדוקסלי של ההרתעה: יש ליצור תחושת פחד על־ידי משחק בחוסר הפרופורציה של הכוחות. כפי שהציעו הנריק וגיל־וייט (Henrich & Gil-White, 2001) במחקרם על התפתחות היוקרה, הפחד יוצר הערכה כלפי הצד המעורר פחד, כלומר, יוצר הכרה בטענותיו לעליונות.

2

דף אינטרנט
שפורסם בצרפתיות,
אנגלית וגרמנית
עלידי משרד
החוץ הצרפתי
בימיו הראשונים
של האינטרנט,
בספטמבר 1995.
הוא נעלם במהרה
לאחר זמן קצר.

ברור שבאמצעות אסטרטגיה זו עברה האנושות משימוש בלעדי בכוח לשימוש בסמליות (היום יש מי שמכנים אסטרטגיה זו "הכוח הרך" (soft power)). העלויות של אסטרטגיה זו עדיין גבוהות מאוד מכיוון שאם רק מפיצים את דבר הכוח בלי שיהיה לו גיבוי חומרי, הסמליות יכולה להתגלות כלא יעילה. כדי להימלט מקושי זה, התפתח שלב נוסף של סמליות, שבו מושגת ההערכה לא על-ידי יצירת פחד אלא על-ידי קבלת כבוד, מה שהוכח כמשתלם הרבה יותר.

ג. נכסים סמליים כמשאבים

3

[a]nd it's useful,
when you think
about this incred-
ible collection of
people, to realize
that this is what
makes us the
greatest nation
on Earth. [...] And
what a glorious
thing that is! What
a great gift that
is to Americal
(Obama, 2016).

משום שהכבוד יוצר את התנאים לאפשרות לפעול לכאורה מרצון וללא אילוץ, נוצר באמצעות אסטרטגיה אחרונה זו מצב של יחסים בין קבוצות יותר עמיד ובר קיימא. כמובן, כדי לזכות בכבוד מאחרים אין די בסימני הכוח הרשמיים כדי להבטיח את הכוח. במקום זאת יש להציג תכונות אחרות, כגון החזקת פריטים יקרי ערך. צרפת, כדוגמה הראויה לציון, תמיד הצליחה לתבוע כבוד לתכונות התרבותיות האלה שברשותה. "דמותה של צרפת אינה ניתנת להפרדה מתרבותה: תיררים זרים מכירים אותה, אלה ההולכים בהמוניהם ללובר או למרכז ז'ורז' פומפידו ומגיעים להופעות של האופרה בסטיליה או הקומדי פרנסו.²" נשיא ארה"ב לשעבר אובמה אפילו התעלה על הצרפתים כאשר, ב-22 בנובמבר 2016, בטקס מתוקשר מאוד בבית הלבן שבמהלכו קיבלו זמרים ומוזיקאים, קומיקאים, נדבנים, ספורטאים וסלבריטאים אחרים את מדליית החופש הנשיאותית, התפאר במלים הבאות: "ומועיל כשחושבים על אוסף האנשים המדהים הזה, להבין שזה מה שעושה אותנו לאומה הגדולה ביותר בעולם. [...] ואיזה דבר מפואר הוא זה! איזו מתנה נהדרת היא לאמריקה!"³

למי שייך העבר

כחלק מהתחרות על הקדימות ההיסטורית, מריבות על "למי שייך עבר" התעוררו בכל רחבי העולם. בהקשר זה, הארכיאולוגיה (בדרך כלל במימון ובתמיכה של מדינות וארגונים מעוניינים אחרים) הפכה לרוב לכלי עיקרי לקידום דימויים שהזינו דמיון סמלי המצדיק מדיניות של נוכחות או של שליטה. המאמצים הקפדניים של קבוצות בכל הגדלים לחשוף, לדווח, לקדם ולשווק נכסים סמליים מצביעים על נוהג מושרש עמוק, וככל הנראה על אמונה עמוקה שהון מסוג זה תמיד מועיל מבחינת הרווחים. בזמן שבתקופות קדומות הרטוריקה הפוליטית הודיעה שהנכסים שייכים מוחשית לשליטים ורק מטפורית לכל האחרים, בעת החדשה, עם עליית כוחה של הלאומיות המודרנית לקראת סוף המאה ה-18 והתחזקות המדינות הלאומיות, התפתחה הרטוריקה כדי להצדיק ולשרת פרויקט של אישור הזהות של בני הקבוצה ולכניית תחושת שייכות.

ההנחלה המכוונת על-ידי תעמולה ישירה וגופי חינוך ההולכים ומתרחבים והנשלטים באופן ריכוזי הפכה לכלי רב עוצמה לשכנוע אוכלוסיות שונות ומגוונות לקבל באופן רצוני את השתייכות הנטענת, כלומר את החברות ואת הנאמנות שלהן לקהילה מסוימת. התוצאה של פעולות כאלה עשויה אכן להיות מה שאנו מכנים בדרך כלל "לכידות" סוציו-תרבותית שניתן לפרש אותה במונחים סותרים, מצד אחד כסולידריות אנושית, אבל עם זאת גם כאמצעי פחות יקר להשגת ציונות קולקטיבי. המורשת, גכס תרבותי מובהק שתכליתו לברוא "קהילה", הולאם והפך לכלי להשגת הלכידות המבוקשת הזאת.

מי מעוניין אפוא באמת בקידום מסוג זה על-ידי הון סמלי? אין ספק: מי שמחליט ושולט, כלומר המנהיגים וגופי השליטה בכלל. עם זאת, גם בעת העתיקה וגם בימינו נראה כי תהליך ההזדהות של חברי הקבוצה עם נכסי המורשת המוכרזים הולך וגובר דווקא במצבים של עימותים וסכסוכים, אלימים או לא אלימים. כל מיני מריבות, כמו המריבה האחרונה ביולי 2017 על השאלה למי הזכויות על כל המונומנטים בגבעה הקדושה (המכונה "הר") של ירושלים, עלולות לגרום לאנשים אדישים בדרך כלל לפתע "לקחת צד" במריבה שלעיתים אינה נוגעת כלל באופן קונקרטי בחיי היומיום שלהם. הממד הסמלי של המורשת מקבל כאן את מלוא משמעותו, וזה יכול להוביל לאלומות ממשית, ואפילו לעודד אותה במובנה הקונקרטי ביותר.

בין השמדה וחיסול להפקעה וניכוס

א. הרס מורשת על-ידי השמדה

השמדה וחיסול פירושם שקבוצה אחת הורסת את המורשת של קבוצה אחרת, הן פיזית, פוליטית ונפשית. השיטות האשוריות והבבליות להשמדת ערים נכבשות, ההרס הרומי של קרתגו וירושלים או השמדת פסלי הבודהא על-ידי הטליבאן הם רק דוגמאות סמליות שצרבו את התודעה הקולקטיבית. באופן דומה, החלטתו של סטלין להציף את השטח המשוער של סארקל (Sarkel), העיר מימי הביניים של האימפריה הכוזרית, על-ידי בניית סכר חדש על יד אסטרחהן, יוחסה לרצונו למחוק את זכרם של הכוזרים, נושא רגיש בתקופה הסובייטית, בדומה למאמציו לחסל את זיכרון אורדת הזהב, הסמל לשעבוד של הרוסים, ואירועים אחרים שהטילו צל על הסיפור המפואר של תולדות רוסיה. ואכן, סטלין אסר על כל מחקר בנושא הכוזרים מחשש שניתן יהיה להוכיח שרוסיה צמחה מ"מדינה יהודית"... אך הוא לא היה היחיד שהביע סלידה רגשית זו שעל גבול ההיסטריה; אפשר למצוא אותה עדיין בשכבות שונות של החברה הרוסית השטופות פחד וזה מפני "שלילת מורשתם" (Shnirelman 2001, 2007, 2012).

ב. הגבעה הקדושה של ירושלים – כדוגמה להפקעה וניכוס

לעומת אסטרטגיית השמדת מורשתו של האחר וחיסולה, עשויים השלילה, ההפקעה והניכוס להיראות כאמצעי חיסול מעודנים יותר. הגבעה הקדושה של ירושלים (המכונה כידוע בעברית "הר הבית") היא דוגמה מושלמת (אך רק אחת מרבות) לאסטרטגיה זו שמוכיחה כי אמצעים אלה הם קיצוניים לא פחות, ואולי אף יותר – עבור הצד הנפגע, ובהם נעשה שימוש בעימותים כדי להשיג את היתרון על פני המתנגדים. המדובר למעשה בצרור נהלים, העובר מהשמדה מוחלטת ומחיסול מורשתו של האחר עד לשלילתה דווקא על-ידי אימוצה, הפקעתה או ניכוסה. אסטרטגיות אלה אינן מכוונות רק למיגור מורשתו של האחר הן פיזית והן ביכרון, באופן חומרי ולא חומרי: הן שואפות להעביר את החזקה על המורשת מן האחר. הקבוצה המנצחת אינה הורסת או מוחקת מורשת, אלא ההפך – מאמצת אותה על-ידי ניכוסה, תוך שלילת זכויותיו של הבעלים הקודם. לדוגמה, אנדרטאות מורשת פגאניות (כמו מקדשים ומקומות פולחן אחרים) הופכות לכנסיות, כנסיות הפכו למסגדים, כמו בזיליקת ירושלים או זו של איה סופיה בקונסטנטינופול (שהפכה לאיסטנבול), שהפכה למוזאון בזמנו של אתא טורק, אבל ביולי 2020, בהחלטת נשיא טורקיה רג'פ טייפ ארדואן, הפכה שוב למסגד. בתי כנסת וכן מסגדים הומרו לכנסיות, למשל בכל חלקי ספרד לאחר גירוש המוסלמים והיהודים בשנת 1492. פעולה זו חלה גם על סוגי רכוש אחרים, כמו למשל מקרים שונים של קניין רוחני. לדוגמה, התנ"ך העברי הפך לנכס של העמים הנוצרים, שלא לדבר על הגיבורים העבריים, כמו האבות והגביאים שאומצו או הופקעו על-ידי תרבויות אחרות.

הגבעה הקדושה של ירושלים, שבניינה נהרסו על-ידי הבלים והרומאים, נבנתה שוב בחלקה עם כנסייה ביזנטית שנהרסה לאחר מכן אך לבסוף הוקמה בשנת 705 לספירה על-ידי הח'ליף אל-וליד בצורתה של בזיליקה כדי לתפקד כמסגד. זו הפכה לכנסייה עם מסעי הצלב אחרי 1099 ואז שוקמה כמסגד תחת צלאח א-דין בשנת 1187. מסורות פופולריות הציגו את הגבעה כמקום שאליו לקח אברהם את בנו יצחק כדי להקריב אותו לאלוהים, אולם האסלאם מחק את יצחק מהזיכרון והחליף אותו בישמעאל וייסד חג לסמן את האירוע בזיכרון הקולקטיבי, "חג הקורבן" (עיד אל-אדחא; عيد الاضحى). יש לציין שלא מדובר במסורת ערבית עתיקה קדם-אסלאמית מכיוון שאפילו צורת השם של הבן המועלה לקורבן חושפת בבירור את מקורו היווני במקום הצורה האפשרית הערבית או אפילו העברית. דומה לכך במטרתו היה, ככל הנראה, סיפור טיסת הלילה של מוחמד אל הגבעה על סוסו המופלא אל-בוראק, כלומר: לתבוע את החזקה על הגבעה וכתוצאה מכך את הערך הסמלי שלה ולהפקיע אותה משאר הצדדים המעורבים.

במלחמה זו על נכסים, המשחק הכפול של ניכוס והחלפה מילא את תפקידו בטיפול בשמות. במשך זמן רב קיבלה הגבעה בערבית את השם "בית אל-מקדס", תרגום מילולי של "בית המקדש" העברי שאף-נתן את שמו לעיר כולה. לימים קוצר השם ל"אל-קדס" ("הקודש"), אולם עימותים אחרונים הובילו פעילים ערבים להשמיש מחדש את השם "בית אל-מקדס" בשמות לארגונים ולמוסדות, כמו "מרכז ירושלים למחקר התיעודי" (מركز بيت المقدس للدراسات التوثيقية). מצד אחר, שמה הנוכחי של הגבעה בערבית, "מקדש הכבוד" (אל-חראם אל-שריף; الحرم الشريف), בחר לנתק כל קשר עם השם המקורי.

תהליך זה של הפקעת נכסים וניכוס של מורשות עדיין פעיל בזכות כוח ההפצה של האינטרנט בידי עיתונאים, משכילים למחצה ואפילו רשויות דתיות אסלאמיות, הנוקטות עמדות קיצוניות עד כדי הכחשת קיומם ההיסטורי של המקדשים היהודיים על הגבעה.⁴ המתחם כולו הנמצא כעת תחת שליטה ישראלית אך מנוהל על-ידי הווקף האסלאמי על פי ההסכמים עם ירדן, הפך בעשורים האחרונים יותר ויותר לסמל של התנגדות לכיבוש ישראלי של העיר העתיקה של ירושלים וסינגדוכה לדחיית עצם קיומה של מדינת ישראל בשטח פלשתינה שיצרו הבריטים בשנת 1918. מלחמת המורשת פרצה, או ליתר דיוק "לזבתה" בין הצדדים בסכסוך, ומדי פעם להבותיה עולות גבוה. לאחר 1967 החלו קבוצות משיחיות יהודיות שעד אז קיבלו את שלטון האסלאם על הגבעה, לחלום על שיקום המקדשים הקדומים. קבוצה של קנאים חשאיים נעצרה בשנת 1984 ונשפטה לכלא בגין תכנון לפוצץ את האתר הקדוש כולו. ב-20 ביולי 2017, נפצעו כ-40 פלסטינים וחמישה קצינים ישראלים בעימותים אלימים שפרצו כשפלסטינים מגויסים הגיעו למחות נגד הגלאים האלקטרוניים שהותקנו בכניסה לאתר לאחר פיגוע קטלני על הגבעה שבוע קודם. המורשת, במקרה זה, בכירור אינה מאחדת; היא מחלקת, מלבה מתח.

ג. פרקים נוספים במלחמת המורשת בארץ הקודש

קיימות כמובן מחלוקות רבות אחרות בארץ הקודש. הדוגמה האחרונה היא מערת המכפלה בחברון שנחשבה במקור כמקדש אדומי, אז מבנה הרודיאני מונומנטלי, כנסייה ביזנטית ולבסוף מסגד. באופן חריג, אונסק"ו התערבה במחלוקת על-ידי החלטתה מיולי 2017 לנשל את ישראל מכל זכות היסטורית על המתחם.⁵ החלטתה זו עוררה כמה הצהרות משולהבות, כולל ממשרד החוץ הישראלי. פרק חדש של סאגה זו נכתב באחד בדצמבר 2017, כאשר הודיע מוזאון ביבלהאוס בפרנקפורט שתערוכה של מגילות ים המלח לא תתקיים במוזאון מפני שממשלת גרמניה אינה יכולה להבטיח את החזרת כתבי היד לרשות העתיקות של ישראל בגלל טענות פלסטיניות וירדניות על בעלות עליהם. פרק

4 הנויכוחים בעניין זה מגוונים מאוד ומלאי סתירות בדרך כלל: האחד מכחיש את קיומם של המקדשים ("יש חוסר בראיות חומריות"), האחר מכחיש שיש קשר בין "היהודים של ימינו" ל"בני יעקב בני ישראל של פעם". טענה נוספת מסתמכת על הרעיון ש"משה, מייסד היהדות", לא היה קשור כלל לירושלים "שהרי שונלד ומת במצרים" (על פי המסורת האסלאמית). טענה נוספת היא שאף על פי שאומנם היו מקדשים יהודיים על הגבעה, ערביי פלסטין עדיין עתיקים יותר מהיהודים, מפני שהם "ממוצא כנעני".

5 ב-7 ביולי 2017 הכניסה ועדה של אונסק"ו לרשימת "האזורים המוגנים" של המורשת העולמית את העיר העתיקה בחברון. 12 חברי הוועדה שהתכנסו בקראקוב הצביעו בעד הרישום, שישה נמנעו ושלושה הצביעו נגד.

חדש במלחמת מורשת זו התחיל ב־6 בדצמבר 2017 כאשר נשיא ארה"ב דונלד טראמפ הכיר בירושלים כבירת ישראל.

האתגר הגיאופוליטי של המורשת

ניתן לראות ברור מאוד במקרה שתואר לעיל בקצרה שהמורשת מגויסת ומנוצלת כדי לנצח בקרב סמלי, אך חשוב גאופוליטית. המורשת עצמה היא ללא ספק לא המקור ולא הגורם לרוב העימותים, אבל כאשר כבר מתפתח סכסוך, אפילו במצבים בהם יש ארסנל אמצעים פיזיים יעיל בידי אחד הצדדים, לעורר את הרגשות על־ידי הפניה למורשת עוזר תמיד להעלות את רמת המחויבות של חברי הקבוצה המעורבת. נראה שהצורך חזק עוד יותר ואולי יעיל יותר כאשר הקבוצה הנוגעת בדבר היא החלשה בסכסוך, וכאשר הסמליות יכולה או להיות המוצא האחרון בהעדר אמצעים אחרים. במצבים כאלה, גם אם לא היו משאבי מורשת זמינים לשימוש כזה, אם בגלל היעילות המוכחת של המורשת או מכיוון שהיא כבר נוצרה בנסיבות היסטוריות דומות, אין בעיה לקבוצות להמציא מניה וביה רפרטוארים של מורשת ולהתיימר לכך שהם עתיקים.

אם אומנם זה הוא המקרה הנוכחי, אני מעז לומר, שאם מישהו חולם על היעלמותה האוטופית של המורשת, המציאות מראה שהיא יכולה לפעול גם אם היא עדיין אינה קיימת. אבל מקרים כמו זה של ירושלים (ששמה באופן אירוני פירושו "עיר השלום") גורמים לנו לפעמים לחשוב מה יכולה הייתה להיות ההיעלמות של מורשות! יש החושבים שהיעלמותה של העילה הלוחמנית הזאת עשויה אולי לשפר את איכות חייהם של האנשים במקום להעסיק אותם בסכסוכים שאינם מובילים לשום מקום.

שימוש זה במורשת במצבי סכסוך מסייע באופן פרדוקסלי למורשת (וכמובן לבעליה) לשמור על הפוטנציאל האמיתי של כוחה בתקופה שבה נראה שאיבדה אותה. לפחות במדינות המערב, עד לא מזמן, כלומר לפני גלי הטרור החדשים, נראה היה שאנשים הפכו אדישים למדי למורשת. יש כבר הכרה רחבה בכך, שהיא הפכה מכלי לארגון סוציו־תרבותי למצרך מניב הכנסות, במיוחד על־ידי משיכת אנשים שמחוץ לקבוצה לצורך אותה בדרכים שונות, וברוב המקרים בתירות. השימוש במורשת לעידוד התנהגות עימותית גורם כמובן נזק לקבוצות המעורבות, אך בה בשעה מונע מהמורשת לאבד לחלוטין את כוחה לייצר או לשמר לכידות.

המְרָשָׁה בעימותים פנים־קבוצתיים

אם כי מטרת העיקרית במאמר זה הייתה להדגיש סכסוכים בין קבוצות בליבוי המורשת, ראוי לציין גם סכסוכים בתוך הקבוצות שבהם מעורבת המורשת.

אני מתייחס לסיטואציות שבהן דרכי חייהם של אנשים רגילים אינם מאוימים על-ידי אויב חיצוני, אלא על-ידי גופי השלטון שנבחרו לעיתים קרובות באופן דמוקרטי. אחד המקרים האלה הוא הפגיעה שנגרמת לתושבי אזורים עירוניים רבים על-ידי הרשויות שהחליטו לפנות את התושבים כדי לשמר את מה שחלק מהחוקרים מכנים "המְרָשָׁה" (Hammami, 2015; Harvey, Heritageisation, 2001; Smith 2006) כלומר, שימוש בנכסים זמינים או מפוברקים כדי לייצר רווחים כספיים לרעת האוכלוסיות המקומיות. על פי המאמי ואוזר (2017),

[...] authorities select specific places and objects, and place value on them through processes of "heritageisation" [...]. Such processes often provide authorities with legitimate and moral reason to intervene in people's daily lives [...] and construct the historic and cultural values of places and objects. This may develop into enforced urban change and result in "displacement" (Lees, Bang Shin & López-Morales, 2015), "gentrification" (Non, 2016), "exclusion" (Ingram, 2016), "marginalisation" (Wacquant, 2007), "spatial cleansing" (Herzfeld, 2006), or "alienation" of both built environment and community (Timothy and Guelke, 2008). (Hammami & Uzer, 2017: 1)⁶

בסוג זה של התנגשות בין המורשת הנכפית מלמעלה לתחושת המורשת המקומית ("מלמטה") אנו רואים לא רק איך פוגעת המורשת בתושבי ערים מודרניות, אלא גם איך ככל הנראה הצליחו לעשות זאת בתקופות שונות בעבר, אפילו הנידחות ביותר, כגון בתקופה שבה מבנים כמו הפירמידות כפו על אנשים תנאי מחיה מפרכים. במקרים אלה, מה שמופעל הוא מורשת אחת נגד מורשת אחרת, ובמקרים אלה: המורשת הרשמית שלעתים קרובות היא מפוברקת, כנגד המורשת של חיי היומיום של האנשים, המתבטאת בתכונות מסומנות בבירור, אף שאינן נושאות רווח לא מנקודת המבט של התחרות בין קבוצות ולא של המסחר. זהו היבט של המורשת שיש להביאו בחשבון בכל ניתוח של ההיבטים ההרסניים שלה.

6
הרשויות בוחרות מקומות וחפצים ספציפיים ומייחסות להם ערך באמצעות תהליכי "המרשה" [...]. תהליכים מסוג זה מעניקים לרשויות סיבה לגיטימית ומסרית להתערב בחיי היומיום של האנשים [...]. ולבנות את הערכים ההיסטוריים והתרבותיים של מקומות וחפצים. זה עשוי להתפתח לשינוי עירוני מאולץ ולהביא ל"עקירה", "גינטיפיקציה", "הדרה", "שוליות", "טיהור מרחבי", או "ניכור" של הסביבה הבנויה והקהילה (כאחת)

סיכום

סוכנויות המורשת נוטות תמיד להציג אותה כמרכיב ההכרחי לכל תרבות, רכיב המבצע פונקציות מועילות וחיוניות לשיפור איכות חייה של כל קבוצה מול כל האחרות באמצעות רכישת יוקרה שנועדה לייצר יתרונות. לעיתים קרובות מתעלמים מהעובדה, שההתעקשות על נחיצות המורשת מובילה ליצירה ולהגברה של יריבויות, כמו גם מהעובדה שהיריבות האלה מייצרות סכסוכים עם תוצאות מזיקות לכל הצדדים המעורבים. הגיעה השעה שמחקר המורשת יבחן בעין ביקורתית את הנושא המורכב הזה, יודה בתוצאותיו המסוכנות ויעלה אותן לתודעה המחקרית והציבורית.

מקורות

- Bourdieu, P., (1971), *"Le marché des biens symboliques"*, *L'Année sociologique*, 22, pp. 49-126.
- Even-Zohar, I., (2017), *"Le patrimoine qui attise les conflits"*, *Ethnologies*, 39 (1), pp. 251-264.
- Hammami, F., (2015), *"Conservation, Innovation and Healing of the Well-Preserved Medieval Ystad"*, *Journal of Urban Research and Practice*, 8 (2), pp. 165-195.
- Hammami, F., & Evren U., (2017), *"Heritage and resistance: irregularities, temporalities and cumulative impact"*, *International Journal of Heritage Studies*, 24 (5), pp. 1-20.
- Harvey, David C., (2001), *"Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies"*, *International Journal of Heritage Studies* 7 (4), pp. 319-338.
- , (2015). *"Heritage and Scale: Settings, Boundaries and Relations"*, *International Journal of Heritage Studies* 21 (6), pp. 577-593.
- Harvey, D., (2012), *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, Verso.
- Henrich, J., & Francisco J. Gil-White, (2001), *"The evolution of prestige: freely conferred deference as a mechanism for enhancing the benefits of cultural transmission"*, *Evolution and Human Behavior* 22 (3), pp. 165-196.

- Herzfeld, M., (2009). **Evicted from Eternity: The Restructuring of Modern Rome**, The University of Chicago Press.
- Ingram, M., (2016), "*Emplacement and the Politics of Heritage in Low-Income Neighbourhoods of Marseille*", **International Journal of Heritage Studies** 22 (2), pp. 117-130.
- Lees, L., Hyun B. Shin & Ernesto L., (eds.), (2015), **Global Gentrifications. Uneven Development and Displacement**, Policy Press.
- Obama, Barack, (2016), "*Remarks by the President at Presentation of the Presidential Medal of Freedom, November 22, (2016)*", **The White House, Office of the Press Secretary**, online (<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/11/22/remarks-president-presentation-presidential-medal-freedom>).
- Shnirelman, Victor A., (2001), "*Aryans and Khazars*", In John K. Roth et al. (eds.), **Remembering for the Future: The Holocaust in an Age of Genocide**, Palgrave Macmillan UK, pp. 884-896.
- , (2007), "*The story of a euphemism: The Khazars in Russian nationalist literature*", In Peter B. Golden, Haggai Ben-Shammai & András Róna-Tas (eds.), **The world of the Khazars: New perspectives**, Brill, pp. 353-372.
- Шнирельман, В. Александрович (2012), **Хазарский миф: идеология политического радикализма в России и ее истоки**. Москва & Иерусалим: Мосты культуры & Гешарим.
- Smith, L., (2006), **Uses of Heritage**, Routledge.
- Timothy, D. & Jeanne K. Guelke, (2008). **Geography and Genealogy: Locating Personal Pasts**, Ashgate Publishing Ltd.
- Wacquant, L., (2007), "*Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality*", **Thesis Eleven** 91 (1), pp. 66-77.